

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad

Cilt / Volume: 15 - Sayı / Issue: 29 - Yıl / Year: 2020
Şubat/February - Kış / Winter

ISSN: 1306-4223

Anadolu Selçuklu Sanatında İki Eksenli Sonsuz Karakterli Bitkisel Kompozisyonlar

Herbal Compositions with Biaxial Infinite Character in Anatolian Seljuk Art

Mustafa BULUT

Dr.

blt8@hotmail.com

[http://orcid.org/0000 0002 1891 5220](http://orcid.org/0000_0002_1891_5220)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01 Kasım / November 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 15, Sayı / Issue: 29, Sayfa / Pages: 29-46.

Atıf / Cite as: Bulut, M. (2020), Anadolu Selçuklu Sanatında İki Eksenli Sonsuz Karakterli Bitkisel Kompozisyonlar [*Herbal Compositions with Biaxial Infinite Character in Anatolian Seljuk Art*]. Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-*Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization*, 15/29 (Şubat – February): 29-46.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./ This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagi-arism software.

Anadolu Selçuklu Sanatında İki Eksenli Sonsuz Karakterli Bitkisel Kompozisyonlar

Öz

Anadolu Selçuklu sanatında süslemeler; geometrik, bitkisel, figüratif ve yazı başlıkları altında incelenmiştir. 12. yy sonlarından 13. yy ilk yarısına kadar yoğun olarak kullanılan geometrik süslemeler, Selçuklunun ilk yapılarında dahi belirli bir gelişmişlik düzeyiyle kendisini göstermiştir. 13. yy sonlarına doğru yapıları, daha çok bitkisel kompozisyonlar bezemektedir. Önceleri küçük bordürler üzerinde karşılaşılan bitkisel süslemeler zamanla taçkapının bütün yüzeyinde kullanılmaya başlanmıştır. Yüzlerce farklı forma ulaşabilen bitkisel kompozisyonların büyük bölümünü sınırlı ve tek eksenli sonsuz karakterli kompozisyonlar oluşturmaktadır. Ana bordürlerde kullanımı yaygınlaşan bitkisel kompozisyonların iki eksenli sonsuz karakterli olanlarına Anadolu Selçuklu sanatında az rastlanmaktadır. Bu durum Anadolu Selçuklu sanatında, bitkisel süslemenin gelişiminin geometrik süsleme kadar tamamlanamadığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca buna bitkisel kompozisyonların yoğun olarak kullanıldığı sürenin kısa oluşunun da neden olduğu söylenebilir. Araştırmada; sayıları oldukça az olan iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonların Anadolu Selçuklu yapılarında tespit edilerek özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Anadolu Selçuklu, bordür, bitkisel süsleme, geometrik süsleme.

Herbal Compositions with Biaxial Infinite Character in Anatolian Seljuk Art Abstract

Decorations in Anatolian Seljuk art have been analyzed under the headings of geometric, herbal, figurative and writing. Geometric ornaments that were used extensively from the late 12th century to the first half of the 13th century reveal itself with a certain level of development even in the early Seljuk structures. Towards the end of the 13th century, the structures were mostly decorated with herbal compositions. The herbal ornaments that were previously seen on small borders were gradually used on the whole surface of the portal. Limited compositions and uniaxial infinite character compositions constitute the vast majority of herbal compositions that can reach hundreds of different forms. Very few of the biaxial endless characters of herbal compositions, which have become widespread even in the main borders over time, are found in the Anatolian Seljuk art. This can be interpreted as the development of herbal decoration in Anatolian Seljuk art could not be completed as much as geometric decoration and it can also be said that this is due to the short duration of the intensive use of herbal compositions. The aim of this study was to determine the biaxial herbal compositions with infinite character whose numbers are quite few, in Anatolian Seljuk structures and investigate the properties of them.

Keywords: Anatolian Seljuk, border, herbal ornament, geometric decoration.

Anadolu Selçukluları, çok çeşitli süslemeler yanında, yapılarında geometrik süsleme ve bitkisel süslemeye dönemsel olarak ağırlık vermişlerdir. 13. yüzyıl ilk yarısına kadar genelde geometrik süsleme kullanılırken, 13. yüzyıl ikinci yarısının başlarından itibaren geometrik ve bitkisel kompozisyonların birlikte kullanıldığı, sonlarına doğru ise bitkisel kompozisyonların tercih edildiği görülmektedir¹.

Dönemin bitkisel kompozisyonları genel olarak; palmet, rumi, lotus gibi motiflere göre sınıflandırılmıştır². Sınırlarına göre sınıflandırma ise Bozer (1992) tarafından yapılmıştır³. Yapılan bu sınıflandırmada bitkisel kompozisyonlar; "bordürler ve kapalı sınırları dolduran örnekler" başlıklarına sahiptir. Kapalı sınırları dolduran örnekler başlığı altında sınırlı ve iki eksenli sonsuz karakterli kompozisyonlar incelenmiştir. Bunların yanında Osmanlı dönemi bitkisel kompozisyonları; genelde sınırlarına göre sınıflandırılmışlardır⁴. Bu araştırmalarda; sınıflandırma ayrıntılı olarak birkaç madde dâhilinde yapılmışsa da kapsamlı ve en sade şekliyle sınıflandırma Demiriz (1979) tarafından hazırlanmıştır. Bu sınıflandırma; bordürler, sonsuz ve merkezi kompozisyonlar başlıklarına sahiptir⁵. Rüstem Bozer ve Yıldız Demiriz tarafından yapılan sınıflandırmalar; "tek eksenli sonsuz karakterli, iki eksenli sonsuz karakterli ve sınırlı kompozisyonlar" başlıkları altında incelenecektir.

Tek eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonlar; tek eksen üzerinde yürüyen ve raportların tekrarıyla sonsuza uzanan kompozisyonlardır. Bu kompozisyonlar, Anadolu Selçuklu yapılarında genel olarak ince bordürler üzerinde görülmektedir. Dönem taçkapıları arasında ilk olarak Divriği Ulu Camii (1228) batı taçkapısının birinci, ikinci ve beşinci bordürlerine bu kompozisyonlar işlenmiştir⁶. Aksaray Sultan Hanı (1228) avlu taçkapısı dördüncü bordüründe, Hunat Hatun Medresesi (1237) taçkapısı kavsara kemerinde, Karatay Han (1240) avlu taçkapısı kavsara kemerinde, Konya Sırçalı Medrese (1242) taçkapısı dördüncü bordüründe, Susuz Han (1244-46) kapalı kısım taçkapısı kavsara kemerinde, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi (1249) taçkapıları kavsara kemerlerinde de benzer kompozisyonlar bulunmaktadır. 13. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen yapılarda ise bu kompozisyonların sayılarının taçkapı yüzeyinde arttığı izlenebilmektedir. Bazı tek eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonların da ana bordüre yaklaşan ölçüleri dikkat çekmektedir. İlk olarak yine Divriği Ulu Camii (1228) doğu taçkapısının birinci bordüründe görülen bu uygulama sonraki dönemlerde Kırşehir Melik Gazi

¹ Ögel, 1966. s. 154; Yetkin, 1972, s. 167; Mülayim, 1982, s. 91; Ünal, 1982, s. 94; Öney, 1992, s. 10.

² Ögel, 1966. s. 75-83; Ünal, 1982, s. 94-99; Bakırer, 2000, s. 95-98; Şimşir, 1990, s. 7-9.

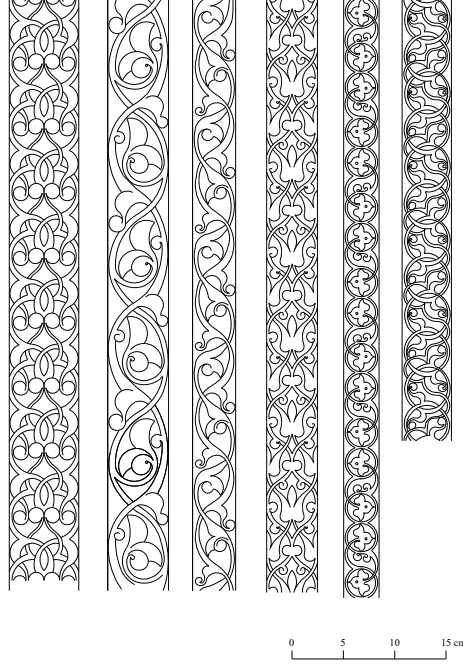
³ Bozer, 1992, s. 309-310.

⁴ Demiriz, 1979, s.; 33-35; Özbek, 2002, s. 555-558; Doğanay, 2009, s. 94-97.

⁵ Demiriz, 1979, s.; 33-35.

⁶ Kuban, 1999, s. 127, 133'te bu iki taçkapının daha geç tarihlerde yapılmış olabileceğini belirtir.

Medresesi⁷ (1246-47) ve Kayseri Sahibiye Medresesi (1268) taçkapılarında da görülmektedir. Sivas Gök Medrese (1271), Erzurum Çifte Minareli Medrese (13. yüzyıl son çeyreği) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1299) taçkapılarında da ana bordürlere tek eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonlar hâkimdir (Çizim 1).

Çizim 1. Divriği Ulu Camii Minberi kapı sövelerindeki tek eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonlar.

Sınırlı bitkisel kompozisyonlar; bir çerçeve içerisinde, sapların ve yaprakların bu çerçeve dışına taşmadığı ve yarım bırakılmadığı kompozisyonları ifade eder. Bu kompozisyonlar genelde rozetler, kemer alınlıkları, farklı şekillerde kartuşlar içerisine alınmış bölümler ve ahşap malzemeyle yapılmış geometrik kompozisyonlarda çizgi sistemleri arasında kalan şekiller üzerinde uygulama alanları bulmuştur. Bazı örneklerde küçük bir palmetten oluştuğu gibi, az sayıdaki örnekte de kıvrım dallar ve çiçeklerden oluştuğu ve ölçülerinin büyüdüğü görülür. Büyük bölümünün küçük ölçekli alanlarda kullanılması nedeniyle Anadolu Selçukluların ilk yapılarında dahi kullanılmışlardır. Divriği Kale Camii (1180-81), Tercan Mama Hatun Türbesi (1192-1202), Amasya Halifet Gazi Türbesi (1210) gibi erken tarihli yapıların taçkapılarındaki köşe sütunçe başlıklarında, mukarnaslarında, kavsara bölümü ve köşeliklerinde

⁷ Sözen, 1972, s. 130. Bu yapının taçkapısı günümüzde Kırşehir Alaaddin Camii cephesine taşınmıştır.

görülebilmektedir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beyhekim Mescidi (13. yüzyıl sonları) mihrabı kavsara kemeri köşeliği üzerinde kıvrımdallarla şekillendirilmiş gelişmiş bir kompozisyon kendini gösterir⁸ (Çizim 2).

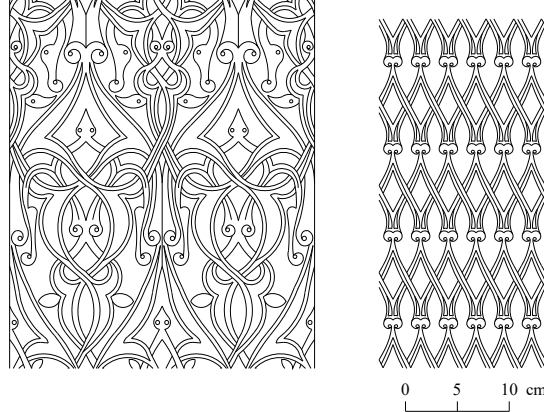

Çizim 2. Divriği Ulu Camii Minberi kemer köşeliğindeki sınırlı bitkisel kompozisyon.

Araştırmanın ağırlık noktasını oluşturan *iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonlar* ise Anadolu Selçuklu yapılarında örnekleri az sayıda görülen sınıflandırmayı temsil eder. İki eksen den de genişletilerek sonsuz karaktere bürünen bu kompozisyonlar genel olarak geniş bordürlerde kullanılmıştır. Bunun yanında kavsara kemerleri, bazı köşe sütunçelerinin gövdeleri, sütun yüzeyleri ve köşe kuleleri de bu kompozisyonlarla bezenmiştir.

Anadolu Selçuklu sanatında iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyon ilk olarak Divriği Ulu Camii (1228) batı taçkapısı köşe sütunçeleri üzerinde görülmektedir (Çizim 3 ve 4). Kuzey yöndeki köşe sütunçesi palmet, rumi ve kıvrım dallardan oluşan bir kompozisyona sahiptir. Güney yöndeki köşe sütunçesi üzerinde ise patmetlerin yaprak uçlarının üstteki palmetlere sap olduğu daha sade bir süsleme bulunur. Benzer süsleme Ankara Kuyulu Camii (13. yüzyıl ilk yarısı) kapı kanatlarının kenar bordürlerinde de yer alır.

⁸ Mülayim, 1982, s. 37,52.

Çizim 3-4. Divriği Ulu Camii batı taçkapısı köşe sütunçeleri süslemesi.

Aksaray Sultan Hanı (1228) kapalı kısım taçkapısı kavsara kemeri üzerindeki süsleme dalgalı iki şeridin iki yanına işlenmiş palmetlerden oluşmaktadır. Ortadaki palmet tam olarak verilirken yanlardaki palmetler yarımıdır (Çizim 5 ve Fot. 1).

Çizim 5. Aksaray Sultan Hanı kapalı kısım taçkapısı kavsara kemeri üzerindeki süsleme.

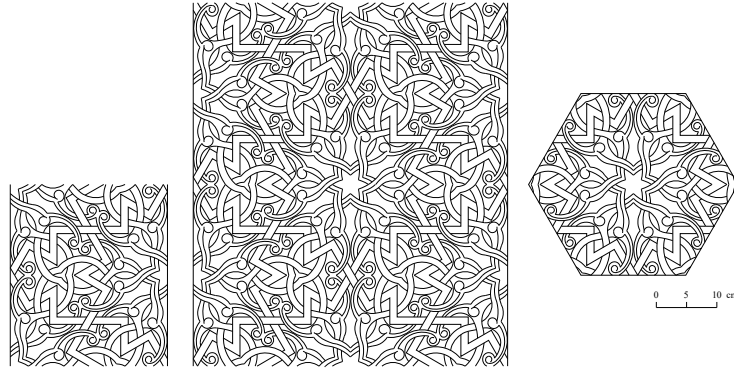
Fot. 1. Aksaray Sultan Hanı kapalı kısım taçkapısı kavsara kemeri üzerindeki süsleme.

Burdur-Antalya yolundaki Susuz Han (1244-46) kapalı kısım taçkapısı mukarnaslı kavsara ile kavsara kemeri arasında, Anadolu Selçuklu bitkisel süsleme tarzına pek uygun olmayan, biraz da acemice işlenen bir rumi kompozisyon bulunur. Bu kompozisyon tek eksenli sonsuz karakterli bir kompozisyonken, bu enli bölgede yan yana birkaç bordürün monoton durmasının önüne geçilmesi adına bordürler bazı noktalardan birleştirilmiştir (Çizim 6).

Çizim 6. Burdur Susuz Han kapalı kısım taçkapısı kavsara kemeri ve mukarnası kavsara arasındaki süsleme⁹.

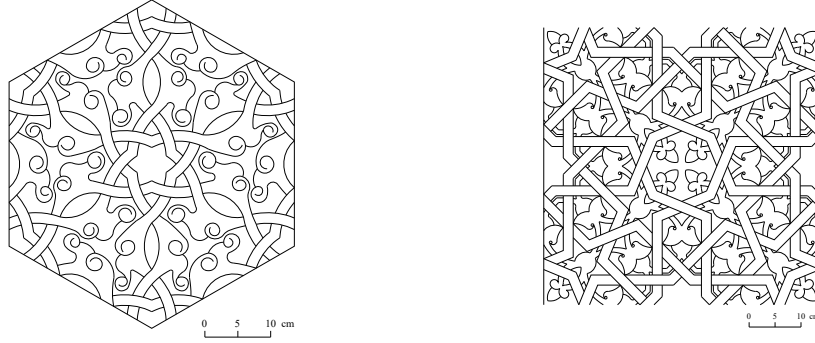
Kayseri Hacı Kılıç Camii (1249) taçkapısı birinci bordüründe altıgenin temel alınarak yapıldığı geometrik kompozisyon bulunmaktadır (Çizim 7). Kompozisyonun aralarına da yine altıgen temel alınarak palmet ve rumi süsleme yapılmıştır. Bitkisel süsleme geometrik süsleme ile birlikte düşünülmüş, çizgi ve sapların atlamalı yapılışı birlikte uygulanmıştır. Altıgenin temel alınarak oluşturulması nedeniyle de raport olarak altıgenin alınabildiği gibi, altıgen içerisindeki dikdörtgenin oranı olan 1,73 oranına sahip dikdörtgen de kullanılabilir. Bu geometrik kompozisyonun bitkisel süsleme ile birlikte kullanılmak üzere tasarlandığı söylenebilir. Bu süslemede; bitkisel kompozisyon dâhil edilmediğinde geometrik şekillerin kapladığı alanın çizgilere göre oldukça büyüdüğü görülecektir. Anadolu Selçuklu geometrik kompozisyonlarında; çizgilerle, çizgiler arasında kalan geometrik şekillerin raport içerisindeki oranları ise birbirlerine eşittir. Dolayısıyla taş malzemedeki kompozisyonun bahse konu özelliği kendisinden sonraki geometrik ve bitkisel süslemenin bir arada kullanıldığı diğer kompozisyonlara örnek olması açısından önem taşımaktadır.

Çizim 7. Kayseri Hacı Kılıç Camii taçkapısı birinci bordüründeki süsleme.

⁹ Erdmann-Erdmann, 1976, s. 119'da taçkapının sol kanadı üzerindeki süsleme bulunur. Dursun, 2016, Çizim 321'de ise taçkapının sağ kanadı üzerine sol kanattaki çizim yapılmıştır. Sağ kanattaki çizim sol kanattaki çizimin 180° döndürülmüş şeklidir.

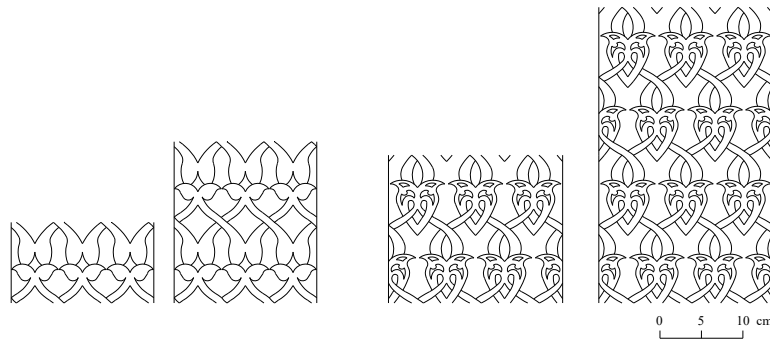
Kayseri Hacı Kılıç Camii taçkapısı birinci bordüründeki kompozisyonun 30° döndürülmüş şekli, Hunat Hatun Türbesi cephesinde de tekrarlanmıştır. Bunun dışında Hunat Hatun Türbesi güneydoğu cephesi kemer köşeliğinde de altıgenin temel alınarak yapıldığı bir bitkisel kompozisyon bulunmaktadır (Çizim 8 ve 9).

Çizim 8. Hunat Hatun Türbesi güneydoğu cephesinde kemer köşeliğindeki süsleme
Çizim 9. Kayseri Sahibiye Medresesi taçkapısı köşe sütunçeleri üzerindeki süsleme.

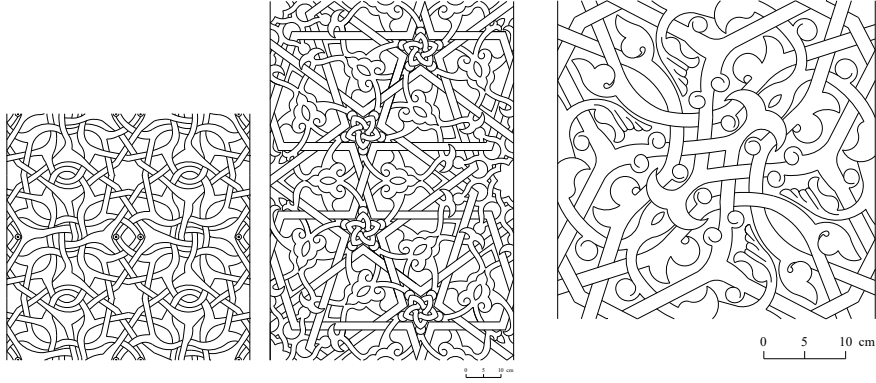
Kayseri Sahibiye Medresesi (1268) taçkapısı köşe sütunçeleri üzerinde sekizgenin temel alınarak yapıldığı kompozisyonun arasına palmetlerden ve dallardan oluşan bir kompozisyon işlenmiştir. Her bir palmet geometrik şekillerin içerisine ayrı ayrı yerleştirilmiştir. Geometrik süslemede; çizgilerin atlamalı yapılışına bitkisel süslemenin sapları dâhil edilmediğinden, bitkisel süsleme zeminde yapılan bağımsız bir süsleme şeklinde kalmıştır.

Tokat Gök Medrese (1270) taçkapısının dış köşelerindeki sütunçelerin üst bölümünde, yine alttaki palmetlerin yaprak uçlarının üstteki palmetlere sap olacak şekilde yapılmış iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyon bulunmaktadır (Çizim 10 ve 11).

Çizim 10-11. Tokat Gök Medrese taçkapısının köşe sütunçelerindeki süsleme.

Buruciye Medresesi (1271) taçkapısı ana bordürü belirli bir yüksekliğe kadar tamamen bitkisel süslemeden oluşmaktadır. Ancak bu süslemede rumilerin uçları kompozisyon ortasında ve iki kenarında bir geometrik süsleme oluşturacak şekilde kırık çizgi sisteminden meydana gelmiştir. Bu kompozisyonda sekizgen temel alındığından kompozisyonun raportu karedir. Taçkapının ana bordürü üst bölümde geometrik süsleme ile bitkisel süslemenin birlikte kullanıldığı bir kompozisyon bulunur. Ongenin temel alındığı kompozisyonda bitkisel süsleme unsurlarının çizgi sistemleriyle atlamalı yapılışı daha organik bir tasarıma işaret etmektedir. Bununla birlikte kompozisyon; çizgi sistemleri arasında kalan geometrik şekillerin büyük yapılabilmesi için yarım raport şekliyle bordür üzerinde düzenlenmiştir (Çizim 12, 13 ve 14).

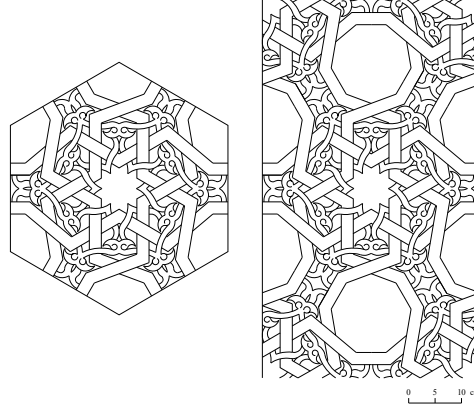

Çizim 12-13. Buruciye Medresesi taçkapısı ana bordüründeki süsleme.

Çizim 14. Buruciye Medresesi penceresi ana bordüründeki süsleme.

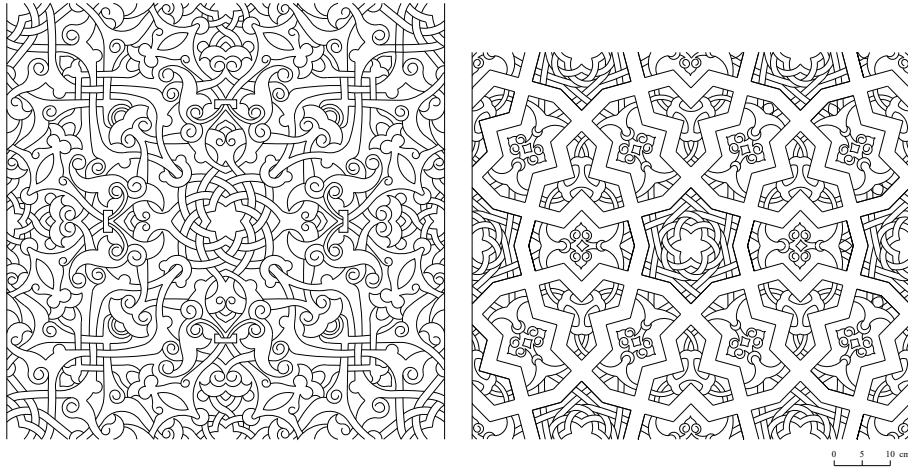
Buruciye Medresesinin ön cephesindeki pencerenin ana bordüründe kare raporta sahip, palmet ve rumilerin bezediği, uçlarının ise çizgi sistemi şeklinde köşelerde sekizgen kompozisyon oluşturduğu iki eksenli sonsuz karakterli bir kompozisyon bulunmaktadır.

Buruciye Medresesi ana eyvan kemer köşeliğinde; altıgenin temel alınarak yapıldığı, geometrik süsleme ile palmetlerden oluşan bitkisel süslemenin birlikteliği görülür. Köşelerdeki dokuzgenler içerisine ise kabaralar düzenlenmiştir (Çizim 15).

Çizim 15. Buruciye Medresesi ana eyvan kemer köşeliğindeki süsleme.

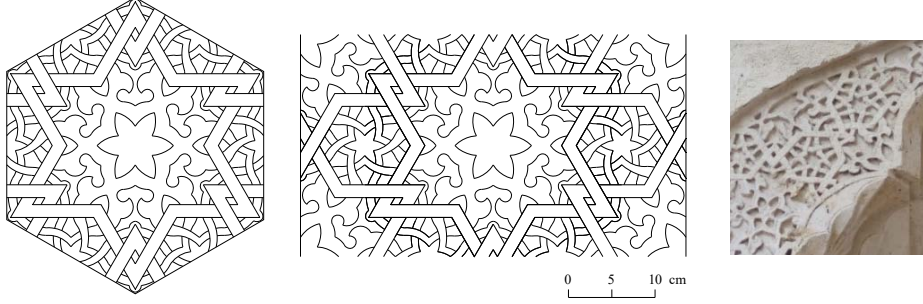
Sivas Çifte Minareli Medrese (1271) taçkapısı ana bordürü üzerinde; sekizgenin temel alınarak yapıldığı, kare raporta sahip, palmet ve rumilerden oluşan iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyon vardır. Üst bölüm ise onikigenin temel alınarak yapıldığı geometrik kompozisyon içerisindeki palmetlerden oluşan bir kompozisyonudur (Çizim 16-17).

Çizim 16-17. Sivas Çifte Minareli Medrese taçkapısı ana bordür üzerindeki süslemeler.

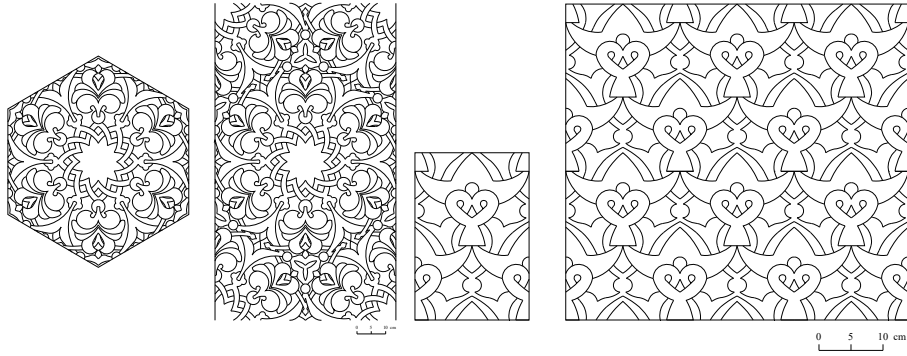
Sivas Çifte Minareli Medrese taçkapısı yan niş kemer köşeliğinde; altıgenin temel alınarak yapıldığı bir geometrik süsleme ve yüzeysel olarak işlenmiş palmetlerden oluşan bitkisel süslemenin bir arada kullanıldığı bir kompozisyon bulunur. Taçkapının mukarnaslı kavsarası ile kavsara kemeri arasındaki bölümde de yine altıgenin temel alınarak yapıldığı palmet süsleme vardır. Taçkapının cepheden taşıdığı kavisli yüzeyde, palmet ve rumilerden oluşan iki eksenli sonsuz karakterli bir kompozisyon bulunur. Benzer

kompozisyon yapının ön cephesindeki pencerenin ana bordüründe de mevcuttur (Çizim 18, 19, 20 ve 21, Fot. 2).

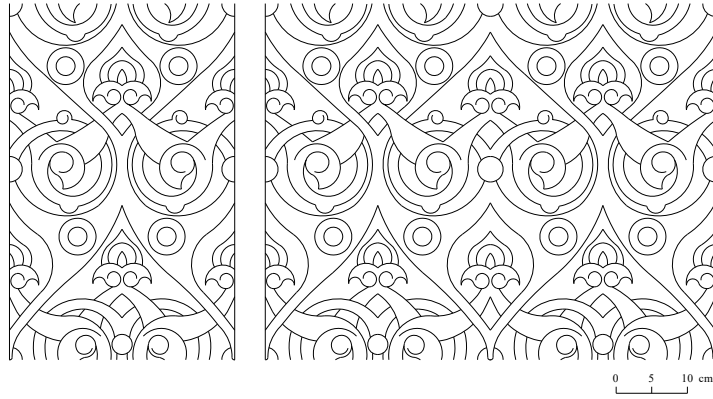

Çizim 18. Sivas Çifte Minareli Medrese taçkapısı yan niş kemer köşeliğindeki süsleme.

Fot. 2. Sivas Çifte Minareli Medrese taçkapısı yan niş kemer köşeliğindeki süsleme.

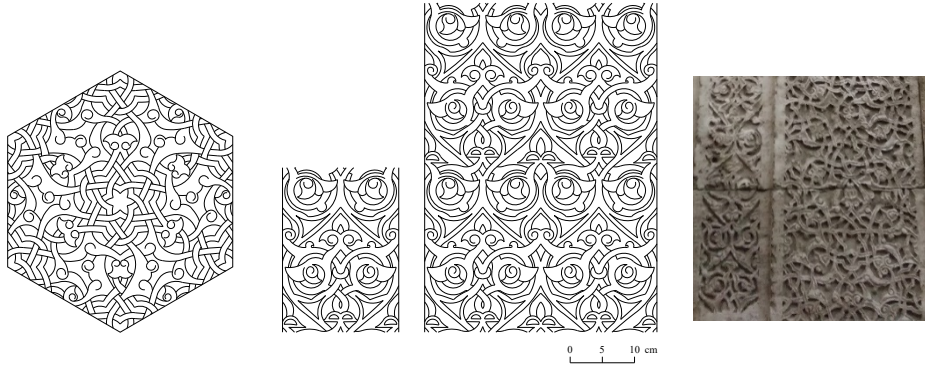

Çizim 19-20. Sivas Çifte Minareli Medrese taçkapısı kemer köşeliğindeki ve pencere kavsara kemerindeki süsleme.

Çizim 21. Taçkapının cepheden taşıdığı kavisli yüzeydeki, pencere ana bordüründeki ve pencere kavsara kemerindeki süsleme.

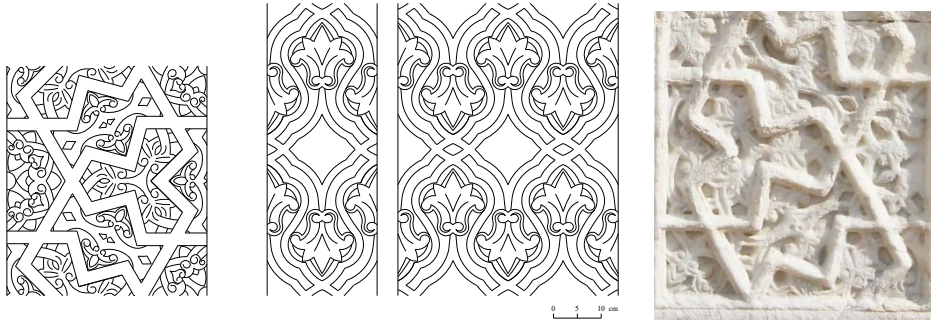
Ön cephedeki diğer pencerenin üçüncü bordüründe altıgenin temel alınarak yapıldığı bitkisel kompozisyona yer verilmiştir. Dördüncü bordüründe ve pencerelerin köşe sütunçeleri üzerinde de taçkapı kavisli yüzeyine çok benzeyen palmet ve rumilerden müteşekkil bir kompozisyon bulunur (Çizim 22 ve 23, Fot. 3).

Çizim 22-23. Pencerenin üçüncü ve dördüncü bordüründeki süsleme.

Fot. 3. Pencerenin üçüncü ve dördüncü bordüründeki süsleme.

Sivas Gök Medrese (1271) taçkapısı ana bordüründe altıgenin temel alınarak yapıldığı bir geometrik kompozisyon ve ara bölümlerde de yüzeysel işlenmiş palmet motifleri yer alır. Taçkapı köşe sütunçeleri üzerinde ise ters-düz düzenlenmiş palmetler bulunur (Çizim 24 ve 25, Fot. 4).

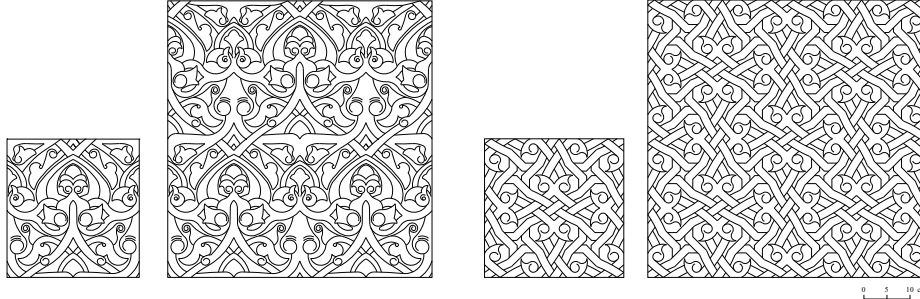
Çizim 24-25. Sivas Gök Medrese taçkapısı ana bordüründe ve köşe sütunçesindeki süsleme.

Fot. 4. Sivas Gök Medrese taçkapısı ana bordüründe ve köşe sütunçesindeki süsleme.

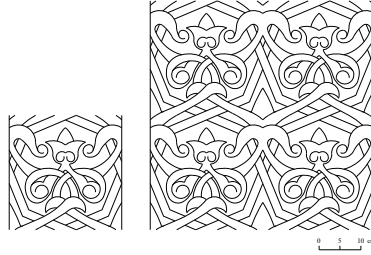
Yapının ön cephe köşe kuleleri üzerine palmet ve rumi süsleme yapılmıştır. Palmetler plastik değerleriyle ön plana çıkarken alt kademede işlenen rumiler

yüzeysel işlenmiş şekilleriyle daha çok boşlukları doldurur şekilde tasarlanmıştır. Yan eyvanın kemerinin köşesi kaval silme şeklinde yapılmıştır ve üzerine de kare raporta sahip palmet işlenmiştir (Çizim 26 ve 27).

Develi Ulu Camii (1281) mihrabı üçüncü bordürü üzerinde; sekizgenin temel alınarak yapıldığı, kare raporta sahip, kırık çizgi sistemi ve palmetlerden oluşan, iki eksenli sonsuz karakterli bir kompozisyon bulunur (Çizim 28).

Çizim 26-27. Sivas Gök Medrese köşe kulesi ve yan eyvan köşe silmesi üzerindeki süsleme.

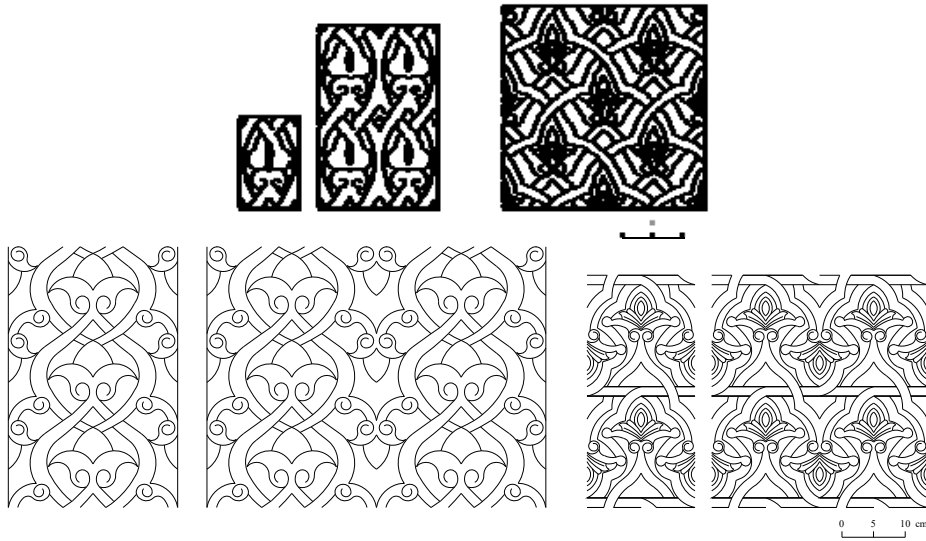
Çizim 28. Develi Ulu Camii mihrabı üçüncü bordüründeki süsleme.

Erzurum Çifte Minareli Medrese (13. yüzyıl son çeyreği) taçkapısı beşinci bordürü ve köşe sütunçesi üzerinde palmetlerin ters-düz işlendiği bir kompozisyon vardır. Yine palmetlerden oluşan iki eksenli sonsuz karakterli bir diğer kompozisyon, yan niş ve ana eyvan köşe sütunçeleri üzerinde bulunmaktadır. Avluda revak sütunlarının biri üzerinde Sivas Gök Medrese yan eyvan köşe silmesi üzerindeki çok benzer bir kompozisyon yer alır (Çizim 29-33).

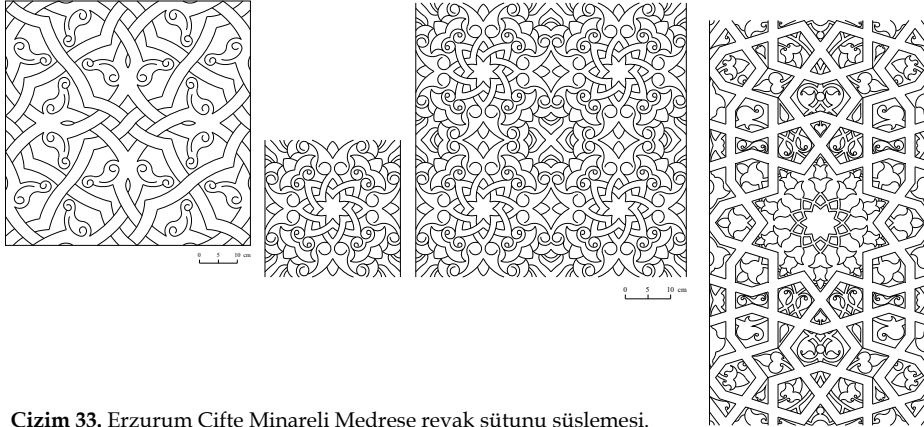
Develi Seyyid Şerif Türbesi mihrap bordürü üzerinde kare raporta sahip palmetlerden oluşan bir kompozisyon bulunur (Çizim 34).

Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1299) taçkapısı köşe sütunçesi üzerinde, Sivas Gök Medrese taçkapısı köşe sütunçesine benzer bir palmet kompozisyonu bulunmaktadır.

Bu yapılar dışında Sadrettin Konevi Camii (1274-75), Kayseri Kölük Camii (12. yy) mihrap bordürlerinde de geometrik süsleme arasına bitkisel süsleme düzenlenmesine rağmen bu kompozisyonlarda; merkezi kompozisyonlar içerisinde süsleme unsurları birleştirilmişken, merkezi kompozisyonlar arasında bu duruma dikkat edilmemiştir (Çizim 35). Bu durum ahşap malzemeye yapılan ve geometrik şekillerin üzerine işlenen bitkisel kompozisyonlara benzetilebilir. Bu nedenle de sadece geometrik süslemenin kendini tekrar etmesi neticesinde iki eksenli sonsuz karakterli görünüme kavuşan kompozisyonlar bu başlık altında değerlendirilmemiştir.

Çizim 29-32. Erzurum Çifte Minareli Medrese taçkapısı dördüncü bordür, taçkapı, yan niş ve ana eyvan köşe sütüncelerindeki süsleme.

Çizim 33. Erzurum Çifte Minareli Medrese revak sütunu süslemesi.

Çizim 34. Develi Seyyid Şerif Türbesi mihrap bordüründeki süsleme.

Çizim 35. Sadrettin Konevi Camii mihrap bordüründeki süsleme.

Anadolu Selçuklu sanatında incelenen yapılar arasında 15 yapıda toplamda 37 farklı şekilde yapılmış iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyon tespit edilmiştir. Bu şekildeki ilk kompozisyon Divriği Ulu Camii batı taçkapısı köşe sütunçeleri üzerinde görülmektedir. Bu taçkapının daha geç tarihlerde yapıldığı düşünülmektedir¹⁰. Diğer kapılardan farklı bir teknikle yapılması da bu görüşü destekler niteliktedir¹¹. Divriği Ulu Camii'nden sonra bu tür kompozisyon Aksaray Sultan Hanı kapalı kısım taçkapısında yer alır. 13. yüzyılın ikinci yarısında bitkisel süslemenin kullanımının artmasıyla, bu kompozisyonlara daha sık rastlanılmaya başlanmıştır. Hacı Kılıç Camii, Hunat Hatun Türbesi, Sahabiye Medresesi, Tokat Gök Medrese, Buruciye Medresesi, Sivas Çifte Minareli Medrese, Sivas Gök Medrese, Develi Ulu Camii, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Develi Seyyid Şerif Türbesi ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii taçkapıları, iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel süslemenin görüldüğü diğer yapılardır.

Bu yapılardan Divriği Ulu Camii, Aksaray Sultan Hanı, Tokat Gök Medrese taçkapılarındaki ve Develi Seyyid Şerif Türbesi mihrap bordüründeki örnekler sadece bitkisel kompozisyonlardan oluşur. Hunat Hatun Türbesi'nden bir, Buruciye Medresesi'nden iki, Sivas Çifte Minareli Medrese'den sekiz, Sivas Gök Medrese'den üç, Develi Ulu Camii'nden bir, Erzurum Çifte Minareli Medrese'den dört ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nden bir kompozisyon da yine sadece bitkisel süslemeden oluşmaktadır. Hacı Kılıç Camii, Hunat Hatun Medresesi, Sahabiye Medresesi taçkapılarındaki kompozisyonlar ise hem geometrik hem bitkisel süslemeye sahiptir. Bunun yanında Buruciye Medresesi'nden iki, Sivas Çifte Minareli Medrese'den üç, Sivas Gök Medrese'den bir kompozisyon da yine hem geometrik hem bitkisel süslemeye sahiptir.

İncelenen kompozisyonlardan; Sivas Çifte Minareli Medrese'den bir, Sivas Gök Medrese'den üç, Develi Ulu Camii'nden ise bir kompozisyon iki katlı olarak işlenmiştir. Bu tekniğin Divriği Ulu Camii işlemelerini hatırlattığı söylenebilir¹². Bu kompozisyonlardan; Develi Ulu Camii mihrap bordüründe geometrik süsleme zeminde kullanılmış, bitkisel süsleme ise plastik değeriyle ön plana çıkmıştır. Diğer yapılarda ise; bitkisel süsleme zeminde yüzeysel olarak işlenmiş, geometrik süsleme plastik özelliğiyle verilmiştir.

Geometrik süsleme ile bitkisel süslemenin bir arada kullanıldığı kompozisyonların büyük bölümünde, atlamalı yapılış kuralını, geometrik ve bitkisel formlar birbirlerinden bağımsız olarak uygulamıştır. Hacı Kılıç Camii ile Hunat Hatun Türbesi'nde kullanılan kompozisyon ile Buruciye Medresesi'nde kullanılan iki kompozisyonda ise geometrik süsleme ve bitkisel süsleme bir

¹⁰ Kuban, 1999, s. 127, 133.

¹¹ Bulut, 2019, s. 258-259.

¹² Ögel, 1966, s. 60.

arada düşünülerek çizgi sistemleri ve sapların atlamalı yapılışı gerçekleştirilmiştir.

Bitkisel kompozisyonlar, geometrik kompozisyonlarla bir arada kullanıldığında; kompozisyon oluşumunu, kullanılan geometrik şeklin özellikleri belirlemektedir. Bazı kompozisyonların ise sadece bitkisel süslemeden oluştuğu halde yine bir çokgenin temel alındığı ve o çokgene göre şekillendiği görülmektedir. Buruciye Medresesi taçkapısı ana bordürü ve pencere bordürü, Sivas Çifte Minareli Medrese ana bordürü, Sivas Gök Medrese yan eyvan köşe silmesi, Erzurum Çifte Minareli Medrese revak sütünü üzerindeki süsleme ve Develi Seyyid Şerif Türbesi mihrap bordüründeki süslemeler sadece bitkisel kompozisyonlardan oluşmuştur ve kare raporta sahiptir. Hunat Hatun Türbesi cephe, Sivas Çifte Minareli Medrese taçkapı kavsara kemeri köşeliği ve pencere bordüründeki süslemeler de yine sadece bitkisel kompozisyonlardan oluşmuştur ve altıgen raporta sahiptir. Kare ve altegenis, çokgenler arasında yanyana dizilerek sonsuz bir alan elde edilebilen çokgenler olması nedeniyle kullanımının yoğun olduğu söylenebilir. "Geometrik süsleme ile bitkisel süslemenin erken tarihlerdeki ilişkileri geometrik süslemenin bitkisel süslemeye çerçeve olması şeklinde iken; zamanla bitkisel örnekler bu çerçeveden çıkmış, kendisi geometrik örneklerle benzemiştir"¹³.

Anadolu Selçuklu geometrik kompozisyonlarında çizgilerin arada kalan boşluklara oranı yaklaşık 1/1 olarak tasarlanmıştır. Ancak ahşap malzeme ile yapılan kompozisyonlarda geometrik şekillerin üzerlerine bitkisel kompozisyon yapıldığı için bu duruma uyulmamıştır. Benzer özelliğin geometrik kompozisyonlarla bitkisel kompozisyonların bir arada kullanıldığı süslemeler için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu nedenle de; Hacı Kılıç Camii, Sahibiye Medresesi, Buruciye Medresesi, Sivas Çifte Minareli Medrese, Sivas Gök Medrese taçkapılarındaki ve Develi Ulu Camii mihrabındaki geometrik süsleme ile bitkisel süslemenin bir arada kullanıldığı kompozisyonlarda; geometrik süslemenin çizgi sistemleri arasında kalan çokgen şekillerinin ölçülerinin büyük yapıldığı görülür.

Ağzıkara Han kapalı kısım taçkapısı ve Denizli Ak Han avlu taçkapısı ana bordürleri dışında Anadolu Selçuklu taçkapılarının tamamının ana bordürlerinde iki eksenli sonsuz karakterli geometrik kompozisyonlar kullanılmıştır. Ancak ana bordüründe bitkisel kompozisyona yer verilen Sivas Gök Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii taçkapılarında bitkisel kompozisyonlar tek eksenli sonsuz karakterlidir. Amasya Şifhanesi taçkapısındaki bitkisel kompozisyon ise sınırlıdır. Buruciye Medresesi ve Sivas Çifte Minareli Medrese ana bordüründe belirli bir yüksekliğe kadar kullanılan bitkisel kompozisyonlar ise iki eksenli sonsuz karakterli

¹³ Ögel, 2006, s. 472.

bitkisel kompozisyonlardır ve Anadolu Selçuklu sanatında bu özelliğiyle benzeri bulunmamaktadır.

Anadolu Selçuklu yapılarında geometrik kompozisyonlar erken tarihli örneklerde dahi belirli bir gelişmişlik düzeyinde kendisini gösterirken¹⁴ bitkisel kompozisyonlar için aynı durum söz konusu değildir. İlk dönemlerde geometrik kompozisyonların tercih edilmesi ve bitkisel kompozisyonların ince bordürlerde, sınırlı ve dar yüzeylerde kullanılması neticesinde; bitkisel kompozisyonların gelişiminin sınırlı olduğu söylenebilir. 13. yüzyıl ikinci yarısından itibaren daha büyük ölçekli bordürlerde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bitkisel kompozisyonların da gelişiminin hızlandığı görülebilir. Anadolu Selçuklu sanatında saptayabildiğimiz 763 farklı geometrik kompozisyondan yaklaşık 520 kompozisyon iki eksenli sonsuz karakterli kompozisyon olarak tasarlanmıştır. Yüzlerce örneği sayılabilecek bitkisel kompozisyonlar arasında sadece 37 iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyon kullanılması bitkisel kompozisyonların; Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde dahi, en azından bu tür kompozisyonlarda gelişim aşamasının başlarında olduğunu göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Anadolu Selçuklu yapılarındaki iki eksenli sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonların özellikleri.

Yapı Adı	Sadece bitkisel komp.	Geometrik ve bitkisel kompozisyon	Teknik		Geometrik ve bitkisel kompozisyonun birlikte atlamalı yapılışı	Raporlar	
			Tek katlı	İki katlı		Kare	Altgen
Divriği Ulu Camii	2		2				
Aksaray Sultan Hanı	1		1				
Susuz Han	1		1				
Hacı Kılıç Camii		1	1		1		1
Hunat Hatun Türbesi	1	1	2		1		2
Ankara Kuyulu Cami	1		1				
Sahibiye Medresesi		1	1			1	
Tokat Gök Medrese	2		2				
Buruciye Medresesi	2	2	4		2	2	1
Sivas Çifte Minareli Medrese	8	3	10	1		2	3
Sivas Gök Medrese	3	1	1	3		2	
Develi Ulu Camii		1		1		1	
Erzurum Çifte Minareli Medrese	5		5			1	
Develi Seyyid Şerif Türbesi	1		1			1	
Beyşehir Eşrefoğlu Camii	1		1				

¹⁴ Mülayim, 1982, s. 91.

Kaynaklar

- Bozer, R. (1992). *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bulut, M. (2017). "Geometrik Sistemin Çözümlemesi Selçuklu Örnekleri Üzerine Birkaç Girişim", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XXVI/1, İzmir, s. 27-44.
- Bulut, M. (2019). "Anadolu Selçuklu Sanatında Kompozisyon-Derz İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S: 42, Erzurum, , s. 254-265.
- Doğanay, A. (2009). *Osmanlı Tezyinatı, Klasik Devir Osmanlı Hanedan Türbeleri 1522-1604*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Ş. (2016). *Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya,
- Erdmann, K.-Erdmann, H. (1976). *Das Anatolische Karavansaray des 13.Jahrhunderts, III*, Berlin: Verlag Gebrüder Mann.
- Kuban, D. (1999). *Divriği Mucizesi, Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, *Selçuklu Çağı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ögel, S., (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ögel, S. (2006). *Taçkapılar*, Anadolu Selçuklular ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 469-486.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süsleme ve El Sanatları*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Özbek, Y. (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Z. (1990). *Konya Selçuklu Medreseleri Çinilerde Kullanılan Motifler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ünal, R.H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Yetkin, Ş. (1972). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişimi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.